

Nemzetközi élet és filozófia

A történész azon kesereg — s joggal —, hogy a történelemtudomány csak nagy erőfeszítések árán tudja újságcikknél időtállóbb igénnyel tükrözni a jelenkori nemzetközi életet (Imreh István: *Saját korunk történetírása nemzetközi mérlegen*. *Korunk*, 1969. 5). Mit szóljon akkor a filozófus? Számára még inkább probléma: vajon a bölcslelettudomány hozzányúlhat-e napjaink nemzetközi viszonyaihoz, e folyékony halmazállapotú valósághoz, amely még a történész-szakember ujjai közt is kifolyik. A történésznek legalább megadott az az elégtétel, hogy a ma minden bonyolultságával előbb-utóbb úgyis belekerül a historikus vizsgálódás körébe, hiszen a történelem mindent könyörtelenül magába szív, múlttá tesz. A történelemtudomány művelője számára tehát csak idő kérdése, mikor kutatja azt a szövevényt, amelyet — most — saját korunknak nevezünk. A filozófusnak még ez sem adatik meg teljesen.

S mégis! A filozófusban is él a vágy, sőt, kötelességének érzi azt, hogy kivegye részét a jelenkor tudományos értékeléséből. Az *újságcikknél időtállóbban* követelmény a bölcselő számára is norma. Ő sem elégszik meg azzal, hogy majdan — miként a véletlenül megkövesedett növényekből következtetnek a fajokra — a múlttá vált jelen fennmaradt, de megritkult történelmi tényeinek elméleti általánosításával segítsen a történésznek az általános fejlődési vonal rekonstruálásában. A filozófus *a mát ma* akarja átfogni, nem várja meg, hogy tegnap legyen belőle.

*

A filozófiában napjainkban igen jól megfigyelhető az *ember*, az *egyén* felé fordulás. Jelentkezik ez a tendencia a maga módján az idealista, a polgári filozófiákban is. Csakhogy az ember a társadalmi viszonyok összességének terméke és hordozója, így a filozófus az egyén-kutatásban szükségképpen beleütközik az egyén-környezetbe, enélkül nem lehet tudományos igénnyel felmérni az embert, az ént, akit oly sokszor nagybetűvel írnak a szubjektivista bölcséleti rendszerekben. S ha már az egyén és környezete közötti kapcsolat felismeréséhez eljutottunk, a következő lépés csakis a *környezet* kategóriájának felbontása lehet. Ma már minden józanabban gondolkodó filozófus előtt nyilvánvaló, hogy a környezet-fogalom nem redukálható a *természeti* környezetre: az ember és a természet viszonyán túlmenően elsősorban a társadalmi kapcsolatok összességét jelenti. S ezek között a környezeti kapcsolatok között fontos helyet kapnak a nemzetközi életben formálódó viszonyok.

Íme tehát, ez az az egyszerű felismerés-lánc, amely napjaink filozófusainak tekintélyes részét arra készíti, hogy az ember-kutatás szerves részeként fogja fel a világpolitikai, világgazdasági környezetet. A filozófián belül a ma is egymásnak feszülő felfogások ütközőpontja nem annyira az a probléma, vajon szükséges-e a jelenkor napi eseményeinek filozófiai értékelése. (Bar ismerünk irányzatokat, amelyek a világtól való elfordulást propagálják, s így egyenesen szentségtörésnek

tartják az olyan köznapi problémák filozófiai jellemzését, mint, mondjuk, az államközi kapcsolatok vagy a világgazdaság kérdései.) A hagyományos ellentmondás inkább abban jelentkezik, ahogyan ábrázolják a jelenkort filozófiai szinten.

A marxista filozófia szemszögéből egy pillanatig sem kétséges, hogy szükség-e vagy sem a filozófia tárgykörébe vonni a mai nemzetközi életet. Ez a bölcsélet az ember önmegismerését is szolgálja, az ember pedig nem valamilyen társadalom felett lebegő „viszonytalan“ lény. A társadalmi szintű önmegismerés megköveteli a nemzetközi viszonyokba is beágyazott emberek és embercsoportok filozófiai jellemzését.

Nyilvánvalósága miatt nem nehéz megfogalmazni e követelményt. Annál nehezebb eleget tenni neki. A nehézségek ugyanis akkor jelentkeznek, amikor a filozófus a szükséglet felismerésén túl megpróbálkozik a jelenkor-kutatást valóban filozófiai eszközökkel végezni.

Raymond Aron, neves történelemfilozófus megfogalmazott néhányat azok közül a nehézségek közül, amelyek a nemzetközi kapcsolatok filozófiai érvényű elméletének kidolgozása előtt tornyosulnak. A *Qu'est-ce qu'une théorie des relations internationales?* című tanulmányában (*Révue française de science politique*, 1967. október) rámutat arra, hogy egyesek könnyelműen használják az *elmélet* kifejezést olyankor is, amikor sokkal inkább a társadalmi viszonyok eszmei modelljéről, bizonyos elvont fogalmak megalkotásáról, vagy csupán empirikusan tapasztalt szabályosságról lehetne beszélni, ami még nem elmélet. Ez az „elméletteremtő túlbuzgóság“ azt jelzi, hogy a nemzetközi élettel foglalkozó szakemberek — politológusok, szociológusok, filozófusok — türelmetlenek, mivel az általános elméletalkotás tekintetében elmaradtak más tudományok, például a politikai gazdaságtan művelői mögött (nem is beszélve a természetkutatókról); azokon a területeken általános elméletek a szó teljes értelmében léteznek.

Aronnál elkülönül az elmélet két értelme. Egyfelől az elmélet mint a kontemplatív elme lényegét feltáró eszméinek bizonyos csoportja, amely eszméknek „tisztán“ elméleti jellegű van, s szemben állnak a gyakorlattal, a tevékenységgel. Ez nála a nemzetközi kapcsolatok „filozófiai elmélete“. Másfelől, az elmélet szűk értelme: a teória mint hipotetikus-deduktív eszmék, szigorúan tudományos terminusok, definíciók, tételek rendszere. Ez utóbbi szűk értelmezés a szaktudományok egyes elméleteihez — az einsteini relativitáselmülethez vagy a kvantumelmülethez — hasonlóan fogja fel a nemzetközi kapcsolatok elméleti értékelését.

Függetlenül attól, hogy nem érthetünk egyet Aron munkásságának merev szétválasztásával, s azzal, hogy a filozófiai elmélet tisztán kontemplatív jellegű és a gyakorlattal összeegyeztethetetlen, mégis van valami elgondolkodtató ebben a fejtegetésben. Tény az, hogy a nemzetközi viszonyok egyik vagy másik oldalának aroni szűk értelemben felfogott elméletét még nem dolgozták ki a természettudományok vagy legalábbis a közgazdasági elméletek szigorú pontosságát megközelítő fokon. A jelenkori világméretű társadalmi viszonyok filozófiai elméletéhez — s most már a filozófiai teóriát a szó marxista értelmében használjuk — még nem végezték el minden vonatkozásban és teljességgel az előtanulmányokat. Valóban hiányoznak a nemzetközi relációk „relativitáselméletei“ meg „kvantumelméletei“, amelyek megkönnyítenék az általános filozófiai elmélet kidolgozását.

Ez azonban nem vezethet ahhoz a következtetéshez, hogy az ilyen nehézség a lehetetlenséggel volna egyenlő. A teljesebb részelméletek hiányában vagy azok kidolgozásával párhuzamosan a filozófia vállalkozhat arra, hogy a nemzetközi élet

általános elméletét kiépíti, annál is inkább, mert ennek a teóriának az alapjait már lerakták, és a további szükséges „nyersanyagot“ a társadalmi szaktudományok művelői — a nemzetközi jog szaktudósaitól a politológusokig, a világgazdaság szakembereitől a jelenkori történészekig — a maguk szakterületén kidolgozott általánosítások formájában becsülettel szállítják.

*

A nemzetközi élet filozófiai értékű megragadásának van egy másik akadályja is. A nemzetközi politikai, gazdasági, ideológiai kapcsolatban túlteng az *egyesítés*, az, amit mi nemzetközi életnek nevezünk, sokak számára úgy tűnik, mint konkrét, összefüggéstelen vagy csak lazán egymáshoz kapcsolódó események konglomerátuma. A tisztavirágéletű újságcikk valóban alkalmasabbnak látszik az események regisztrálására és *ad hoc* értékelésére, mint az utódoknak is szóló tudományos értekezés. A filozófia viszont a legkevésbé sem az egyedit, a holnap már nem érvényest emeli ki. A sokféleségben az általánost kitapintani, az egyediben a törvényszerűt, a máskor, máshol is ismétlődőt kutatni — ez a filozófia feladata. S az egyesítés olyan fokán, mint a nemzetközi kapcsolatok, nem könnyű ennek a feladatnak eleget tenni.

Ugyanez a probléma más megfogalmazásban az *egység* és *sokféleség* viszonyaként jelentkezik. Ami most, itt vagy ott, a földgolyó egyik vagy másik pontján létezik mint történés, mint viszony, az a maga egyediségében a rendkívüli *sokféleséget* mutatja. Az emberiség azonban a konkrétság minden sokszínűsége ellenére mégis *egység*. A filozófiai nézőpont éppen ennek az *egységnek* — az általánosnak — jelenlétét emeli ki. Vagyis a jelenkor bonyolult reláció-halmazában azt keresi, ami az emberiséget általában jellemzi. (Persze ez nem azonos az osztályszempontok feladásával, nem jelent valamilyen megosztás nélküli, társadalom felett lebegő misztikus egységet.)

Az emberiség fejlődéstörténetében jelentkező *egység* és a mai nemzetközi viszonyokban megnyilvánuló *sokféleség* filozófiai problémája nemcsak a marxista filozófusokat érinti. Számos nyugati, nem marxista történelemfilozófus beleütközött ebbe, függetlenül attól, hogy náluk az emberiséget jellemző egység nem a marxista történelemszemlélet beállításában jelentkezik. A történelmi materializmus értelmezésében ugyanis az emberiséget egységbe fogó tényező az, hogy a társadalmat egyetemes érvényű törvényszerűségek uralják, amely törvényszerűségek minden történelmi korban megnyilvánulnak. Ez az egység tehát nem abszolút, hiszen például a társadalom belső ellentétessége is egyike azoknak az általános törvényeknek, amelyek különböző konkrét formákban, de minden társadalmi körülmények között jelen vannak.

A mai polgári történelemfilozófiában az *egység* gyakran a civilizációk és kultúrák folytonosságának, az emberiség valamilyen lineáris előrehaladásának a képzetében jelentkezik. Ebben az összefüggésben tehát a jelenkor filozófiai jellemzésének az lenne a feladata, hogy a ma sokféleségében a múlt egyenesvonalú, törésmentes folytatását fedezze fel.

Példázzunk kiragadott, de jellemző esettel. B. David Richardson amerikai történész-filozófus *Linear history and the unity of mankind* című közleményében (*The personalist*, 1966. január.) megfogalmazza azt a tézist, mely szerint „két nagyszerű elvre támaszkodik az emberi történelem: az első a természeti törvény, a második egy rejtett erő vagy sík, amely a történelmet az események számos egybefutásával befolyásolja, olyan konvergenciákkal, amelyek előre nem láthatók és le nem írhatók“. Az a bizonyos „természeti törvény“ nála távolról sem természeti a szó

igazi értelmében, inkább erkölcsi törvény, amely — úgymond — utat tör és biztosítja az emberiség egyenesvonalú, minőségi ugrások nélküli fejlődését; a jelzett második „sík“ pedig semmi más, mint a mai történelmi viszonyok összessége, amelyen belül az események bonyolult egybekapcsolódása adja a sokféleséget. A közleményben sajátos módon elkülönül egymástól a két „nagyszerű elv“, a második síkon — vagyis a konkrétumok, a nemzetközi politikai események szintjén — a történelmi véletlenszerűség dominál, ezt a szintet nézve a napi történelem a kudarcok, az időleges visszalépések, negatív irányú események láncolata. S mily csodás, ennek ellenére, mintegy az „isten gondviselés“ megnyilvánulásaként, mégis érvényesül az egyenes vonalú, felfelé ívelő, törésmentes fejlődés, az erkölcsi tökéletesedés „természeti“ törvénye.

Richardson jelzett történelemszemléletében, minden misztifikáció ellenére, végső soron egy reális probléma húzódik meg: hogyan viszonyul a ma történelmének kaleidoszkópja — a napi, változó politikai események sokasága — az általános fejlődésirányhoz. Nála egy huszárvágással megoldódik a dilemma: bármi is történjék a nemzetközi porondon ma vagy holnap, az általánost ez nem érinti, az egész emberiség törvényszerű morális tökéletesedése ettől függetlenül, sőt ennek ellenére megvalósul, a sok kudarcot sikerré gyúrja a történelem. Vagyis filozófiai-lag: az egyes lényegileg nem befolyásolja az általánost.

Közismert a marxista filozófia álláspontja az egyes és az általános viszonyára vonatkozóan. Az általános sok egyesben keresztül érvényesül, minden egyesben van valami általános; az egyedeken kívül létező általános abszurdítás. Nos, az ilyen filozófiai alapigazságoknak érvényesülniök kell az emberiség történetének általános törvényszerűségei és a mai nemzetközi kapcsolatok konkrét egyedisége közötti viszonyban is. Az egyedj itt is tele van tüzdelve az általános szilánkjával, az általános itt sem kerülheti ki az egyedit. Persze az is igaz, hogy az általános nem fészkeli bele magát minden egyesbe. Tehát az adott konkrét napi politikai esemény a csepp, lehet sósabb vagy kevésbé sós, mint az óceán, sőt adott esetben édes is, vagyis egyediségében ellentmondhat az általánosnak. A cseppek tömegéből azonban mégiscsak az óceán valóságos sós ízére lehet következtetni.

Ebből az összefüggésből fontos következtetés származik a jelenkor-filozófiára vonatkozóan. A mai nemzetközi élet eseményeit minden filozófiai felfogás a maga kidolgozott elvei, kategóriarendszere, általánosításai alapján közelíti meg. Mivel az általános benne van az egyediben, a mai történelem konkrét eseményeinek alakulása a filozófiai elmélet ellenőrzőjévé, igazság-kritériumává válik. A nemzetközi élet teória-ellenőrző szerepe éppen abban nyilvánul meg, hogy olyan egyediség halmazt jelent, amelyben a filozófiai tétel rangjára emelt általánosításoknak benne kell lenniük. Feltéve, hogy a filozófiai általánosítás valóságú.

Persze, ez elől a „nemzetközi filozófia-ellenőrző“ funkció elől el lehet menekülni. A kibúvó kettős: vannak polgári filozófiai irányzatok, amelyek tartózkodnak attól, hogy bölcséleti téziseiket a jelenkori nemzetközi társadalmi viszonyokra is alkalmazzák, másrészt — mint Richardson példája is igazolja —, vannak akik az „annál rosszabb a tényeknek“ elvet vallják, s nem tartják szükségesnek, hogy a ma eseményei igazolják általánosításait, amelyek — úgymond — ezektől az egyedi tényektől függetlenek.

A történelmi materializmus híven kitar az egyedi és az általános viszonyára vonatkozó dialektikus elvek mellett, s a marxista filozófia feladatának tartja a máig vinni következtetéseit abban a biztos meggyőződésben, hogy az események világméretű változásának mai iránya is általános filozófiai tételeinek igazolásához vezet.

*

A jelenkor-filozófia kidolgozásának lehetőségével szemben táplált kételyek közül az egyik az, hogy filozófiai általánosításokhoz — állítólag — csak akkor lehet eljutni, amikor a valóság jelenségei már kibontakozott, jól körvonalazott formát öltenek. E szerint tehát meg kellene várni, amíg a nemzetközi síkon kialakult erőparalelogrammák már jól követhető irányba mutatnak, s csak azután vonhatnánk le belőlük filozófiai következtetéseket. A filozófia társadalmi önmegismerő szerepét ez a felfogás — amely egyébként a marxista filozófián belül is jelentkezett — alaposan leszűkítené. Hiszen így a többé-kevésbé szimultán össztársadalmi önmegismerésre nemigen kerülhetne sor.

A filozófia társadalmi önismeret-funkciójának ilyen leszűkítése ellen felhozott érvek eléggé meggyőzőnek tűnnek. A „post festa“ bölcseletkedés a szemlélődő filozófiák egyik tartozéka volt, a marxista filozófia azonban nem elégedhetik meg az „utólag okosnak lenni“ normával. A filozófia feladata az *alaptendenciák* értékelése, nem pedig minden egyes konkrét jelenség megítélése. Ezek az alaptendenciák menet közben is kirajzolódnak, nem kell tehát megvárni, amíg a konkrét események mindegyikét be tudjuk építeni egyik vagy másik ilyen tendenciába.

A többé-kevésbé szimultán társadalmi önmegismerés szükségessége mellett szól az is, hogy a filozófiának aktív társadalomalakító szerepe van, márpedig az események után kullogó értékelés csökkentji a tevékenység-elv érvényesülését.

Végül a világesemények egyidejű filozófiai megvilágításának a lehetetlensége ellen felhozott érv az, hogy a filozófia nemcsak regisztrál, hanem prognózis-érvénye is van, tehát nem rekedhet meg az egy lépéssel elmaradt önmegismerésnél, hanem az alapvető tendenciák ismeretében ezek irányát vetíti előre. Természetesen itt sem a sokféleség előrelátásáról van szó, a filozófia nem vállalkozhat arra, hogy — mint a jövőt mondó papagáj — kihúzza az eseményeket pontosan leíró cédulatárból a jövőbeni történés részletes leírását.

S ezen a ponton újabb kétely merülhet fel. Vajon a jövőbe néző, „nemzetközi önmegismerés“ napjainkban a filozófia feladata-e, vagy pedig ezt a szerepkört átadta már a szaktudományi kutatásnak? A kérdés azért jogos, mert a jövőkutatást ma valóban szakosodott, nem filozófiai apparátussal és módszerekkel is végzik. A *futuroológia* néven ismert új tudományág a nemzetközi kapcsolatok, a gazdasági viszonyok, államközi relációk jövőbeni alakulásával behatóan foglalkozik, s látszólag szükségtelenné teszi az ilyen jellegű „filozofálgatást“.

Tény, hogy a jövőkutatás napjainkban túllépte az íróasztal melletti álmodozások, több-kevesebb értékű jóslatok formáját. Az Egyesült Államokban, Angliában vagy Franciaországban a nagy konszernek olyan intézeteket pénzelnak, amelyeknek nincs más feladatuk, mint feltárni a technikai, gazdasági, tudományos, társadalmi előrehaladást meghatározó tényezőket, s előrejelzéseket megfogalmazni a tényezők kölcsönhatására, a jövőre vonatkozóan. A *General Electric* finanszírozta *Rand Corporation* és a *Technical Management Planning Organization* például 28 különböző területen tevékenykedő mintegy 300 „futuresológust“ foglalkoztat. Mit tehet a filozófus az ilyen apparátussal dolgozó jövőt vizsgáló intézmény mellett? Szükség van-e rá akkor, amikor a jelenkor jövőjét kell summáznia?

A jelenkor-filozófia szükségességét éppen az igazolja a legpregnansabban, hogy a jelen és jövő ilyen részletekbe menő szakvizsgálata a megfelelő elméleti-filozófiai alap nélkül a legpontosabb számítások ellenére is „melléfog“. Nem lehet szűk technicista-practicista kérdésnek felfogni, mondjuk, a világgazdasági viszonyok alakulását, s a legkevésbé a világpolitikai relációk formálódását, tekintettel arra, hogy

a mennyiségileg jól összegezhető és modellálható faktorokon túlmenően a nemzetközi kapcsolatokban jelen vannak olyan elemek is, amelyeket fokkal, százalékkal, ütemmel és így tovább nem lehet pontosan kifejezni, amelyeket csakis filozófiai vizsgálódással lehet emberközelbe hozni.

A jelen és jövő megismerésének fő eszköze a meglévő és alakuló viszonyok modellálása. Joggal állapíthatjuk meg: a jelenkori társadalom ilyen modelljének elkészítése filozófiai probléma is. Persze modellen itt nem valamilyen kicsinyített makettért értünk, hanem a mai társadalmi valóságot leíró, egymást koherensen kiegészítő megállapításokból, összefüggésekből, egyenletekből összeálló gondolati rendszert.

Ma már kevesen kételkednek abban, hogy a nemzetközi viszonyokat is lehet modellálni. Talán nem is a modellkészítés lehetetlenségének a hirdetése jelenti a túlzást e tekintetben, hanem sokkal inkább a modellhez kötött túlfűtött remény. Vannak, akik a nemzetközi viszonyok modelljét valamilyen varázseszköznek képzelik el, amellyel egyből érthetővé tehetünk valamely nemzetközi politikai eseményt. Egyre többen döbbennek rá arra is, hogy a modellkészítést filozófiai alapokra kell építeni. Figyelembe kell vennünk ugyanis a nemzetközi viszonyok eszmei modelljének elkészítésekor azt is, hogy a modell eredetije — a valóságos társadalmi viszonyok — szubjektív tényezőktől átszőtt objektív kapcsolatok. Éppen ez a szubjektív oldal kvantifikálható sokkal nehezebben, az emberi akaratot befolyásoló tényezők, a célok és célirányosság, a tevékenység tudatosságának a foka és így tovább filozófiai értékelést követel, csak így kerülhet be a jelen- és jövő-modell alkotóelemei közé. Meggyőződéssel állíthatjuk: a modellált pusztá tények, matematikai öltözetben és egyenletkeretbe zárva, bármilyen pontosan is mérjék fel a valóságot, mégis „érzéketlen“, nem emberi eredményt adnak, ha a kalkuláció nem veszi tekintetbe a társadalmi élet filozófiai oldalát, azt, hogy az emberi tettek gondolkodó, érző lények tevékenységét fejezik ki.

Jellemző ebben a vonatkozásban egy kiváló amerikai fizikus, Ralph Lapp véleménye, aki erélyesen tiltakozott az ellen, hogy az emberiség sorsát érzéketlenül számítógépekbe gyömöszölve vizsgálják. „A számítógépek — írja — kimutatják, hogy meghatározott körülmények között »nyerhetünk« a nukleáris háborúban. A számítógépek, sajnos, csak azért jutnak ilyen következtetésre, mert nincsenek érzékszerveik, és teljes közömbösséggel préselik ki magukból a válaszokat... Ha A ország 30 millió embert veszít halottakban és elveszti gazdasága 27 százalékát, s a számítógép szerint A országot kiáltják ki győztesnek, vajon mennyiben öröm és vigasz ez A országnak?“

Megértjük a józan gondolkodású fizikus kifakadását. Minden becsületes ember tiltakozik az ellen, hogy a mai társadalom dinamikus modelljét anélkül készítsék el, hogy figyelembe vennék a lényegét: azt, hogy a mai nemzetközi viszonyok nem élettelenekek, változásuk az ember húsába vág, millió és millió ember magánügye is. Ezt a vonatkozást viszont társadalmunk filozófiai értékelése nélkül nem tudjuk „belekalkulálni“ a modellbe.

*

A világméretű társadalmi önmegismerés filozófiai bázisának szükségességét mindezekon túlmenően az is igazolja, hogy a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó részleméleteket — vagyis e kapcsolatok egyik vagy másik oldalát megragadó teóriákat — sem lehet sikerrel kidolgozni és alkalmazni anélkül, hogy ne adnának megfelelő filozófiai értelmet nekik. Ragadjunk ki egyetlen ilyen, a nemzetközi élet előrelátása szempontjából lényeges részleméletet, az úgynevezett *játékleméletet*, amelyet nap-

jainkban egyre szélesebb körűen alkalmaznak a nemzetközi kapcsolatokban, bár egzaktságában valóban nem közelíti meg — mondjuk — a kvantumelméletet. Hatékony lehet-e a filozófiamentes játékelmélet az országok, társadalmi rendszerek közötti relációk jellemzésében és alakításában? Előrebocsáthatjuk a feleletet: semmiképpen!

De talán előbb néhány szóban a játékelmélet lényegéről. A kiindulópont egyszerű analógia: a kártyajátékosok, ugyanúgy, mint a diplomata, „összemérik erejüket“. Mindkét esetben különböző tendenciák, célok, törekvések, vágyak, érdekek ütköznek össze, egyéni döntéseket hoznak, konfliktusok alakulnak ki a felek között, az egyik fél cselekedete, illetve annak eredménye a másik fél válaszcselekedetétől függ, és így tovább. Nos, a játékelmélet — elvonatkoztatva attól, hogy diplomata vagy kártyások ülnek egymással szemben — azt vizsgálja, hogyan lehet előre látni az ilyen konfliktusok kimenetelét, s ami a legfontosabb: hogyan kell cselekedni ahhoz, hogy a konfliktus még akkor is a legkedvezőbbben alakuljon, ha a másik fél minden lehetőt megtesz e törekvés megakadályozására. A játékelméletet Usztyinov így határozta meg: „matematikai elmélet optimális döntések kiválasztására konfliktus-helyzetekben, vagyis olyan helyzetekben, amelyeknek kimenetele a különböző résztvevők (»játékosok«) alkalmazta döntésektől (»stratégiáktól«) függ, miközben ezeknek a résztvevőknek az érdekei eltérők, sőt gyakran szöges ellentétben állnak“. (*Matematikai módszerek a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatában, Mezdunarodnaja zszizny, 1968. 12*).

A játékelmélet tehát legfőképpen azt vizsgálja, hogy a nemzetközi konfliktusokban, eltérő érdekű felek kapcsolataiban mi legyen az optimális tett, s mi lesz az ilyen cselekedetek következménye. Központi helyet foglal el ebben az elméletben a *cél* kategóriája, vagyis az, hogy adott esetekben mire kell törekedni.

A lehetséges szituációk, persze, szinte kimeríthetetlenek. Gyakori az az eset, amikor a cél valamilyen egyensúlyi helyzet létrehozása. Ez akkor lehetséges, amikor a szembenálló felek jól meghatározott stratégiával rendelkeznek, döntéseikben kitartanak e stratégia mellett, s a helyzet úgy alakul, hogy egyik félnek sem érdeke ezt a stratégiát feladni, mert ezzel nem nyer, esetleg egyenesen veszít. Ezek azok az ideális helyzetek, amikor ellentétes érdekű felek között is létrejöhet megállapodás, mivel egyiknek sincs oka arra, hogy elsőnek szegje meg a szerződést. Más szituációkban viszont értelmetlen bármiféle szerződéskötés, mivel az egyik vagy másik félnek előnye származik abból, ha megszegi.

A játékelméletnek számtalan alkalmazási lehetősége van az országok közötti kapcsolatoknak nemcsak megítélésében, hanem helyes irányba terelésében is. Mit ér azonban az a játékelmélet, amelynek nincs biztos filozófiai alapvetése? S hogy a filozófiai megalapozásnak milyen jelentősége van, azt többek között az is példázza, hogy ugyanazt az elméletet különböző világnézeti alapon más és más célok érdekében — különböző osztálytartalommal — lehet érvényesíteni. A játékelmélet szovjet szakértője, N. N. Vorobjov vagy az NDK-beli Georg Klaus és mások a történelmi materializmusból táplálkozó játékelméletet dolgoztak ki, míg az Egyesült Államokban tevékenykedő Kahn vagy Rapoport egészen más filozófiai alapelvekből kiindulva jut el merőben ellentétes következtetésekhez.

Jellemző, hogy még az Egyesült Államokon belül is a póker és a háború analógiáját a legkülönbözőbb módokon érvényesítik. Vannak, akik a hidegháború folytatásának szükségességét olvassák ki ebből a párhuzamból, James Reston neves amerikai kommentátor viszont publicisztikai hangszerelésben az Egyesült Államok vietnami kalandjának bírálataira használta fel a játékelméletet, amikor így vélekedett az Egyesült Államok volt elnökéről: „Nagyon jól pókerезik, de Vietnamban a játék

szabályait semmibe véve licitált, megfélekedve arról, hogy nem tud nyerőlapot az asztalra kirakni.“

A játékelmélet már keletkezésében magában rejt egy ferdítési lehetőséget, amelyet csak a helyes filozófiai hozzáállás tüntet el: a túlfeszített analógiából származó téves konklúziót. A játékelmélet valóban a társasjátékok és a politikai, gazdasági kapcsolatok hasonlóságából kelt életre. De az analógia nem azonosság. A kártyajáték szabályait az emberek dolgozzák ki, tehát önkényesek, végső fokon a szubjektumtól függenek. A nemzetközi politika asztalán folyó „kártyapartinak“ viszont objektív törvények meghatározta szabályai vannak. Itt nem lehet megegyezéses alapon kiválasztani azt a játékot, amelynek szabályaihoz konvencionálisan alkalmazkodni akarnak, hogy ha akarom, pókerezünk, ha akarom kanasztáznak... A politikában a játékszabályokat társadalmi törvények írják elő.

A ma olyan divatos matematikai játékelmélet alapvető kategóriái — döntés, cél, érdek, konfliktus — nem „filozófiátlaníthatók“, mert ezek a fogalmak ugyanakkor filozófiai kategóriák is, s nem lehet beleépíteni őket egy részelméletbe anélkül, hogy filozófiai tartalmukat meg ne őriznék.

*

Felvillantottunk néhány észrevételt a nemzetközi élet és a filozófia kapcsolataira vonatkozóan, olyanokat, amelyek többé-kevésbé gyökeret vertek már a nemzetközi filozófiai szakirodalomban. A végső következtetés már menet közben körvonalazódott, és nem követel egyetlen mondatnál többet: lehetséges, sőt szükséges a jelenkor-filozófia, ami nem más, mint a nemzetközi valóságnak a társadalmi szaktudományok eredményeit filozófiai szintre emelő tükröképe.

Balázs Sándor

Darmstadt, 1969

Ez év nyarán a Darmstadti Nemzetközi Modern Zenetudományi Intézet meghívására három hetet töltöttem Németország Szövetségi Köztársaságában. A hivatalos meghíváshoz „mellékel“ ösztöndíj biztosította az intézet által évente szervezett nyári művészképző tanfolyamon való részvételt, szabadjegyet az összes hangversenyekre és zenetudományi rendezvényekre, valamint a lakást és a teljes ellátást. Emellett a nagy nyugatnémet városokban (Frankfurt, Heidelberg, Stuttgart, Nürnberg) tett látogatásaim során alkalmam nyílt közelebbi kapcsolatba kerülni az ottani zenei élet jeles képviselőivel és — ami számomra talán a legfontosabb volt — a legmodernebb avantgard-irányzatok tanulmányozásában rendkívül érdekes és értékes tapasztalatokra tehettem szert.

Időm legnagyobb részét Darmstadtban, ebben a Frankfurt tőzsomszédságában fekvő, körülbelül Kolozsvár méreteinek megfelelő városban töltöttem. Darmstadt a második világháborúig főleg kiváló technikai főiskolájáról és több mint 200 éves múltra visszatekintő gyógyszeriparáról volt híres. A háború alatt a város 80%-a teljesen elpusztult. Az azóta teljesen modern urbanisztikai elvek alapján újjáépült Darmstadtban (háborús nyomokat sehol sem láttam) megalakult a Nemzetközi Modern Zenetudományi Intézet, mely az elmúlt 22 esztendő alatt a modern muzsika fellegvárává nőtte ki magát, maga köré gyűjtve a különféle avantgard-zenei irány-

zatok legjelesebb képviselőit. Az intézet ma már hallatlanul gazdag dokumentációs könyvtárral, lemez- és magnószalag-készlettel rendelkezik, rendszeresen megjelenő zenei közlönye azonos nívón áll a jelenkori szakirodalom legigényesebb folyóirataival.

Az intézet megszervezésében és hírnevének megalapozásában a döntő érdem Ernst Thomas professzoré, akinek szakmai tekintélyét és nem utolsósorban művészi és zenetudományi nagyvonalúságát még az avantgard-irányzatok legkonzervatívabb ellenzői is elismerik. A professzor, aki ma is az intézet élén áll, az évek folyamán olyan zenei központot épített ki Darmstadtban, mely napjainkban már a modern muzsika képviselőinek zarándokhelye. Zeneszerzők, zenetudósok, kritikusok, tanárok és növendékek a világ minden tájáról évente összejönnek Darmstadtban az intézet szervezte nemzetközi nyári művészkepző kurzusokon. Az 1946 óta összegyűlt zenei anyag (minden elhangzó művet, előadást, koncertet magnószalagra rögzítenek) idővel szükségessé tette az intézet égisze alatt működő nemzetközi zenei információs központ megszervezését is. Megkapható itt könyv, kotta vagy magnószalag formájában minden, amit 1946 óta az avantgard-zeneirodalom produkált. Emellett Darmstadtban, az intézettől formális szempontból különválva, de vele szorosan együttműködve dolgozik az új zenét és zenei nevelést propagáló intézet (Institut für neue Musik und Musikerziehung). Ezenkívül Darmstadtban természetesen „rendes” zenekonzervatórium is működik, továbbá szimfonikus zenekar, kamaragyűttek, zeneművészeti akadémia (Städtische Akademie für Tonkunst); az állandó énekkari és egyházi zenei kultusz mellett rendkívül elterjedt a házi muzsikálás.

Az évente megrendezésre kerülő, nyári művészkepző kurzusok századunk zenekultúrájának történetében szinte példátlanul álló viharokat kavartak fel. Volt egy időszak (1955—1960), amikor a legszélsőségesebb kísérletek és kétes értékű kezdeményezések fórumaként váltak ismertté a nemzetközi zenei életben. Feltűnik ez a jelenség már az intézet dokumentációs anyagának felületes lapozgatása során is. A sok vihart kiváltó bemutatók, a sokszor öncélú mesterkedések és bohóckodások határát súroló kísérletezések látszata azonban az évek folyamán kibontakozott a darmstadti intézet *valódi* szerepe és jelentősége, számos olyan értékével, melyet tudomásul kellett vennie minden valamirevaló zeneszerzőnek vagy zenetudósnak, hogy aztán maga ítélje meg, mit tud ezekből az anyagokból termékenyen felhasználni. Néhány éve — és ebben a nyári kurzusoknak és hangversenyeknek határozott irányt adó Ernst Thomasnak döntő érdemei vannak — Darmstadtban mindjobban érezhetővé válik valamiféle tisztulási, leszűrődési folyamat. Ez a jelenség egyébként az intézet tudományos közlönyeiben is feltűnően észlelhető. Mintha a mindenáron való újítás vihara lecsendesedett volna, hogy átadja helyét a magasabbrendű művészi értékeknek. Talán ez volt a számomra legmegnyugtatóbb tapasztalat. Megerősített abban a hitemben, hogy az avantgard-irányzatok élőképessége döntő módon függ a hagyomány és avantgard viszonyának alakulásától.

Egyébként ezt a tézist húzták alá a mai avantgard-iskolák „nagyjainak” a nyári kurzusokon elhangzott előadásai is. Ligeti György magyar származású zeneszerző például részletesen beszélt a tradíció—avantgard viszony alakulásáról. Elméleti fejtegetéseit állandóan Bach- és Mozart-példákkal fűszerezte. Természetesen kizárólag a legmodernebb muzsikáról volt szó, de az előadó állandóan aláhúzta a múlt nagy hagyományainak a jelentőségét. Nem nosztalgikus múltbeteintés volt ez, hanem a fejlődésnek egy olyan deklarációja, mely nem tagadhatja meg a hagyományt. Továbbá: a mai muzsikának már nem kell „félnie” a hagyománytól, a „nyomasztó tradíciótól”, tehát már nincs miért megtagadnia sem. Ezzel a gondolatmenettel Li-

geti egyébként tudatosan folytatta azt az eszmefuttatást, melyet már a tavalyi nyári kurzusokon elkezdett, és amelyekről annak idején Fábián Imre budapesti zenetudós részletes értekezést is közölt a *Muzsika* 1968. 11. számában.

Rendkívül érdekes problémákat vetett fel előadásában Lucas Foss német származású amerikai karmester és zeneszerző. Neve, sajnos, nálunk kevésbé ismert; művészi reputációjára — kiváló kompozíciójával — jellemző, hogy Schönberg halála után ő töltötte be Los Angelesben a megüresedett zeneszerzési katedra professzori székét és — mellékesen — még a buffalói filharmónia főzeneigazgatója is egyszemélyben! Két egymástól teljesen különböző műve hangzott el a hangversenysorozat keretében: egy darmstadti hangversenyen a *Paradigmák ütőhangszerekre, elektronikus vezérlőapparátusra és négy szólóhangszerre*, és a sok vitát kiváltó *Barokk variációk*, mely a Frankfurtban megrendezett szimfonikus hangversenyen került előadásra. Ez utóbbi hangversenyt egyébként teljes egészében ő is vezényelte (a frankfurti Rádió és Televízió hangversenyterme tökéletesen sztereo-akusztikus, négyemeletes zenekari dobogója, 140 tagú zenekara van, 2200 férőhelyes). Háromnapos előadássorozatában Lucas Foss is sokat beszélt a modern zeneszerzőnek a bach-i hagyományhoz fűződő viszonyáról. Előadásában részletesen elemezte saját művét, a *Barokk variációkat*. Az előadásait követő vitaszemináriumokon elsősorban az ellenérvek és ellenvélemények érdekelték. (Volt is belőlük jó bőven; egyszer a vita hevében még a vacsorát is elkéstük.)

Lucas Foss szerint kétféle változata lehetséges a modern zeneszerző Bachhoz fűződő viszonyának:

a) *Vonzás-reláció*, mely a barokk tradíciójának tiszteletén, a bach-i hagyomány szellemének mai nyelvezetre való átültetésén alapszik. A zeneszerző teljesen azonosul koncepciójában, gondolatmenetében, művének technikai felépítésében a barokk művészet esztétikájával, építkezésével, formaszervezésével, még akkor is, ha a megszülető kompozíció a lehető legmodernebb hangvételű.

b) *Taszító reláció*. A zeneszerző teljesen egyéni esztétikai elvek alapján viszonyul Bachhoz. Konkrétan: Foss szerint még Bach átértelmezése, sőt, esetleges félreértelmezése is relációt jelent! Ebben az esetben olyan művek születnek, melyekben, különböző Bach-művekből vett témák a legképtelenebb tematikai elferdítésekben és hangszerelési kombinációkban szólalhatnak meg. „Bachhoz közeledni úgy is lehet, hogy *tudatosan félreértem*. Lehet, hogy ez már nem Bach, de én így láttam Bachot művem megkomponálásának idején“ — mondja Lucas Foss, és ennek megfelelően, barokk variációiban egyszerre szólal meg a Bach-citátum eredetiben, clavicembalón és frívól klarinétregiszterben, földhöz csattogtatott cintányérokkal, szaxofon-karikatúrával, rézfúvós-glisszandóval, vagy egy már méreteiben is szédítő ütőhangszer formációra írt variációban. Nem kétséges, hogy egy lipcsei vagy bécsi Bach-fesztiválon az ilyesmi — valljuk be őszintén — némi jogos fejcsóválást eredményezne; Frankfurtban azonban óriási sikere volt Lucas Fossnak: szemináriumain lehetetlen volt nem odafigyelni. Előadásai és az ezeket követő párázs viták még akkor is hallatlanul érdekesekek voltak, ha elveivel nem mindig érthettünk egyet.

Karlheinz Stokhausen, az avantgard-muzsika koronázatlan fejedelme, „az avantgard szimbóluma“ (így lanszírozza műveinek összkiadását a Deutsche Gramophon Gesellschaft), négy teljes napig uralkodott Darmstadtban. Jelenlétét, tevékenységét, személyiségének és egyéniségének hatását túlzás nélkül nevezhetjük uralkodásnak. Elveit, esztétikai felfogását lehet elfogadni vagy elutasítani, gyakorlati demonstrációit — melyek néha a képtelenség határát súrolják — lehet lelkesen megtapsolni vagy egyszerűen kinevetni (ez egyébként meg is történt), de zeneszer-

zési elveinek és gyakorlati demonstrációinak a közönségre gyakorolt hatását — pozitív vagy negatív irányban — elvitatni nem lehet. Elméleti fejtegetései, melyeket mindig bőséges demonstráció követett, valamint legújabb műveinek előadásai Darmstadt sportszínházában hangzottak el.

Felvonult a csarnok játékkerén a modern elektronika és rádiótechnika teljes arzenálja, valamint Stokhausen ún. „kisegyüttese“, melynek tagjai az improvizatorikus-aleatorikus rögtönző muzsikálás számomra eddig elképzelhetetlenül gazdag, szüldületes variációit nyújtották. Maga a szerző közepén ült, kapcsolótáblák, vezérlőasztalok, mikrofonok és hangszórók között; karmester, hangmérnök, rendező és ügyelő volt egyszemélyben. A négy nap élménysorozatából csak egyet említenék, talán a legjellemzőbbet; az élmény hitelességének megértéséhez azonban a helyszínt is vázolnom kell. A sportszínház közvetlen szomszédságában terül el, hatalmas lelátóival a labdarúgópálya. Mögötte a parkolóhely; néhány száz autó még késő este is parkol itt. Stokhausen sohasem kezdte pontosan az előadásait. Előfordult, hogy amikor a 8 órára meghirdetett előadásra pontosan megérkeztünk, már ott ült kapcsolótáblái között és élénken magyarázott. Máskor viszont félórás késéssel kezdődött az előadás. A régebbi darmstadti törzsvendégek közül néhányan megjegyezték, hogy ez is tüntetés a hagyományos konvencionális pedantériája ellen.

A szóban forgó estén is késéssel kezdődött az előadás. Stokhausen aprólékosan elmagyarázta, mit fogunk hallani, majd egy zárómondatban odavetette: „Lehet, hogy egy búcsúszimfónia-szerű hatás kerekedik ki belőle, lehet, hogy nem.“ Miközben a publikum a lehető legelképezhetőbb rendtelenségben „elhelyezkedett“ (egyesekek hanyatt feküdtek a lelátó padosorain, mások egyszerűen leheveredtek a terem sarkaiban levő torna-priccszekre), lenn a páston elkezdődött a „muzsikálás“. Körülbelül 15—20 perc múlva Stokhausen lassan felállt és kiment. Először azt hittük, hogy kiment „valahova“, és vártuk, hogy visszajöjjön; később aztán rájöttünk, hogy valószínűleg hazament. Néhány perc múlva felállt a harsonás és hangszerét tovább fújva lassan sétálni kezdett a közönség sorai között, majd az egyik kijáraton keresztül ő is távozott. A többi muzsikus (klarinét, fuvola, brácsa, ütőhangszerek) néhány pernyi eltolódással követték példáját. Végül ottmaradt egyedül a nagybőgős; letette hangszerét, felvette kabátját és gondolataiba mélyedve kiballagott. Ekkor jöttünk rá, hogy vége a hangversenynek, de nemsokára kiderült, hogy tévedtünk. Lassan szedelőzködni kezdtünk és elhagytuk a sportszínházat. Kint a szabadban a következő látvány tárult a szemünk elé: a labdarúgópálya lelátóján, vaksötétségben ült a trombonista, és megszállottan fujta tovább a magaét; az autóparkolóhelyről csendes fuvolászó hallatszott: ott ült a fuvolás az egyik autó tetején és improvizatorikus futamokkal ellenpontozta a tribünről odáig hallatszó harsonaszót. A labdarúgópálya gypén pedig, lehorgasztott fejjel, magabamélyedten sétált fel és alá az ütőhangszereket kezelő beatnik, mindkét kezében egy-egy maracas-csörgővel, melyeket megszállottan rázogatózott. Mi pedig ott álltunk, előbb hűledezve, majd gondolatainkba mélyedve, végül elindultunk hazafelé. Már jó kilométernyi távolságra lehattunk tőlük (valószínűleg végül teljesen egyedül maradtak), de hangszereik hangját még mindig hallottuk.

Másnap délelőtt, mintha mi sem történt volna, Stokhausen bejött, leült, és elkezdte magyarázni a következő tételt.

Szólnom kell még Dieter Schönbach előadásairól is, melyek témája a happening kultusz és a multimedia volt. Vetítésekkel és elektronikus magnófelvételekkel tarkított expozéjának mondanivalója helyenként az utópisztikus fantasztikum határait súrolta. Elképzéseinek megfelelően az 1990—2000-es esztendőök zenei színházaiban

gombnyomásra emelkedő vagy süllyedő nézőterek lesznek, a publikum egy része váratlanul a színpadra kerül; maga a színpad is süllyeszthető lesz, és hol elől, hol hátul, hol a nézőtér közepén fog felbukkanni a föld alól. Legalább négy perspektívából történő filmvetítés társul majd minden előadáshoz, a terem kupolája természetesen állandó mozgásban levő forgó filmvászon lesz. Az író egyszemélyben lesz zeneszerző, karmester, rendező, hangmérnök és ügyelő; ő maga a helyszínen fogja a közönség soraiból kiválasztani az ott helyben elkészülő darab főszereplőit. Megszűnik majd a színház tradicionalista kötöttsége, mindenki akkor jöhet be, és mehet ki, amikor akar, aszerint, hogy pillanatnyi hangulatának megfelelően van-e kedve végignézni a darabot vagy sem. Schönbach szerint ennek megfelelően természetesen jelenlegi színházépületeink (még a legmodernebbek is) 2000-ben már csak múzeális érdeklődésre számítható építészeti kuriózumok lesznek...

A szélsőséges megnyilvánulások közül elsősorban Vinco Globokar öt oboára írt *III-ik diskurzusát* említeném meg, mely nyilvános kamarahangversenyen hangzott el. Az öt oboista játéka fokozatosan hörgéssé, üvöltéssé, végül kutyaugatássá változott. Az általános ugatás tetőpontján a muzikusok egymás után kiejtették kezükből a hangszerüket, és ájulást színelve, kottatartóikra dőltek. Így végződött a darab. Terry Riley amerikai komponista *In C* című „szabad muzikálása” is alaposan próbára tette a közönség idegeit. Körülbelül negyedórás „szabad muzikálás” után füttyülés, majd harsány „abbahagyni!” kiáltások hallatszottak a nézőtérrel. Nem hagyták abba. Ekkor valaki az első sorokból felállt, felment a színpadra, odament a zongoristához és megkérdezte, meddig tart még? A válasz a következő volt: ameddig a közönség bírja. Lucas Foss ekkor megjegyezte, hogy tavaly Amerikában egyszer másfél napig játszották megszakítás nélkül...

Szerencsére ezek a szélsőséges megnyilvánulások elszigetelt jelenségek voltak (füttykoncert ezután már csak egyszer volt), és maga az öncélú mesterkedés, e bohóckodó szélhámoság nem volt szembeötlően jelentékeny. A hangversenyeken elhangzott művek legnagyobb része osztatlan elismerést és sikert aratott. A számtalan meghallgatott kiváló munka közül első helyen említeném Ligeti clavicembalóra írt *Continuum* és csodálatos *Lux Aeterna* című művét, ez utóbbit a stuttgarti Schola Cantorum énekkarának minden várakozásomat felülmúló előadásában; Günther Becker és Heinz Hollinger kamaraműveit, Earle Brown két, zongorára írt *Corroborree*-jét (előadták Alfons és Aloys Kontarsky, modern muzsikában ilyen hangszeres virtuozitát még nem volt alkalmam hallani). Rendkívül érdekes volt Helmut Lachenmann nagyzenekarra írt *Air-Music*-ja és Morton Subotnick zenekarra és magnószalagra írt *Laminatio*-ja (mindkettő Frankfurtban hangzott el). Végül még meg kell említenem a Bruno Maderna vezette karnagyképző-tanfolyam hallgatóinak záróhangversenyét is, melyen a fiatal karmesterek Schönberg csodálatos op. 21-es *Pierrot lunaire*-jét és Pierre Boulez *Le marteau sans maître*-jét vezényelték, megérdemelt sikerrel.

Befejezésül talán nem lesz érdektelen megemlítenem, hogy hazafelé jövet néhány napot Salzburgban és Bécsben töltöttem. Az avantgard-muzsika legelőretolttabb hadállásaiból egyik napról a másikra visszacsöppentem a tradicionalizmus legszolidabb bástyái közé. Stuttgartban még remekül mulattam a Rossini belcantóját kifigurázó zenei karikatúrán. Salzburgban elgondolkozva böngésztem a Festspielhaus plakátjait: október 1-től 15-ig minden este Rossini: *Stabat Mater*-e megy, egy hónappal az előadások előtt minden jegy eladva. Münchenben és Frankfurtban egy pillanatra elszedéftett a beatnik-örület, az életforma amerikai tempója és a sex- vagy rémfilmek, pornográf vagy ponyvairodalom minden képzeletet felülmúló áradata. Bécsben csendesen lapozgattam Arthur Schnitzler összes műveinek leg-

újabb bibliofil kiadását. Eszembe jutottak Frankfurt gitárklubjai és a bálványimádásig fajult slágerénekes-kultusz; kimentem Heiligenstadtba és figyeltem a szakadatlan zarándoklatot a Beethoven- és Grillparzer-házhoz. Valahonnan sramlizene hallatszott; negyedmagammal beültünk egy fiákerbe, és kikocogtunk a Práterbe. Felültem a nagykerékre, és fenn a magasban hirtelen eszembe jutott Hugo von Hoffmanstahl egyik halhatatlan, azóta közhellyé vált mondata: „Az ember néha önkéntelenül a fejéhez kap, hogy megbizonyosodjék róla, vajon ott bent minden rendben van-e...”

Azt hiszem, sokan, nagyon sokan állunk most így, gyakran tanácstalanul, tétovázva, határozatlanul a korunk minden vívódását és vajúdsát magában hordozó művészetek előtt. Egy dolog bizonyos: elhamarkodott következtetéseket levonni nem szabad. Az avantgard-irányzatok szülte viharban sok virág hull le, és csak nagyon kevés hoz gyümölcsöt az egyetemes zeneművészet fáján. Ha egy jelenség túlságosan közel van, hajlamosak vagyunk túlzásokra, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Sokszor még kortársaknak is téves véleményük volt egymás nagyságáról; a művészetek története azt bizonyítja, hogy az utódok rendszerint tárgyilagosabbak. Meg kell várni, mi marad meg és mi fejlődik tovább, mi a meddő és mi az, ami halandó; az idő mindig konfirmál vagy infirmál. Sok száz művet kell bemutatni ahhoz, hogy közülük néhány kiállja az időtállóság próbáját.

Ha ebből a szempontból elemezzük Darmstadt jelentőségét korunk zenéjében, túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy az, amit a darmstadti intézet rövid 22 esztendő létezése alatt produkált és felmutatott, minden bizonnyal jelentős lapokkal fog bevonulni századunk zenéjének történetébe.

Junger Ervin

*Kertes-Kollmann
Jenő metszete*

